

ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В РОСІЇ У ХХ СТОРІЧЧІ

Виходом з друку книги “Демографічна модернізація Росії. 1900–2000” [2] був зроблений ґрунтовний внесок у висвітлення змін, які відбулися в демографічній ситуації РФ у минулому надзвичайно бурхливому сторіччі. Вже сама тема книги не могла не привернути пильної уваги не лише демографів, а й широкого кола читачів, які цікавляться актуальними проблемами історичного розвитку великої за розмірами та впливовістю країни в світі. Українським демографам ця книга цікава ще й тим, що в ній розглядається демографічна динаміка, історична специфіка якої багато в чому схожа на ту, якою характеризуються зміни демореальності в Україні. Ознайомлення українських демографів зі здобутками виконання цього масштабного та відповідального науково-дослідницького проекту, зокрема, дає їм можливість осмислити плюси та мінуси втіленої в ньому концепції, оцінити результати використання гностичного потенціалу сучасних методів демостатистичного аналізу. Є підстави вважати, що українські демографи, використовуючи власну демографічну інформацію, повторять в удосконаленому варіанті те, що спробував зробити невеликий, але працьовитий колектив московських демографів.

В анотації до книги слушно звернуто увагу на те, що монографія створена на основі дослідження “величезного статистичного матеріалу, поданого в книзі в кількох сотнях графіків та таблиць” (с. 4)³. *Першим* актуальним та вагомим науковим досягненням авторів книги є те, що їм вдалося дати вельми цікаву характеристику змін *демографічної ситуації* в Росії у минулому сторіччі з додержанням високих світових стандартів якості демостатистичного аналізу. Цінність цього досягнення можна належним чином зрозуміти лише за умови врахування (а на це здатні тільки фахівці з демографічної статистики) маси методичних та технічних проблем, без вирішення яких (принаймні, без належних намагань вирішити) неможливо було обробити накопичену демографічну інформацію, скласти більш-менш достовірні динамічні ряди зіставних демографічних показників, тобто створити надійну інформаційну базу солідного аналізу реальних змін у демографічній ситуації в країні протягом такого тривалого часу. Зрозуміло, що автори не могли не зіткнутися з тією “копіткістю перерахунків та “дотепністю” методів реконструкції на основі досить різнотипного, різноякісного і в більшості випадків досить умов-

³ До речі, в рецензії на книгу А. Г. Рашина “Население России за 100 лет (1811–1913 гг.)” відомий радянський демограф Борис Урланіс звернув увагу на те, що “серйозним недоліком книги” є “повна відсутність” графіків та картограм [6, с. 85]. Книга, про яку тут йдеться, містить дуже багато графіків. Можна навіть сказати, що вона перенасичена графіками (без деяких з них текст не став би біднішим). Але в книзі, на жаль, немає жодної картограми, хоча без них важко досить наочно охарактеризувати суттєве регіональне розмаїття демографічних ситуацій в Росії.

ного статистичного матеріалу” [1, с. 5], про які писав у своєму дослідженні динаміки народонаселення Росії в 1850–1930 рр. Є. З. Волков. На жаль, у розглядуваній монографії немає спеціального розділу, в якому хоча б дуже стисло були висвітлені труднощі обчислення зіставних в часі та просторі демографічних показників на основі використання не завжди повного та досить деталізованого первинного демостатистичного обліку відомостей та свідочтв–свідчень про масові явища, що характеризують рух (оновлення) населення. За наявності розділу про якість використаних первинних матеріалів та методик їх обробки цінність демостатистичного компоненту розглядуваної книги була б ще більш значущою. Відчуття незавершеності монографії викликає також відсутність в ній аналізу змін у регіональній специфіці демографічної ситуації в Росії.

Друге важливе наукове досягнення авторів книги на нашу думку є результатом їх намагання вийти за межі статистичної демографії (демографічної статистики). Така спрямованість дослідницької активності дала можливість створити унікальний для російської демографії *компендіум*, в якому стисло, але суттєво характеризуються досягнення у широкому, міждисциплінарному вивченні об’єкта демографії, а не лише його предметних іпостасей як в самій демографії, так і в дисциплінарних межах різних галузей суспільствознавства, зокрема, їх емпірично–статистичних частин. Тому маємо досить вдалий приклад практичного вирішення давно назрілої, але не дуже привабливої для фахівців проблеми так званого “синтезу соціальної та демографічної статистики”, тобто проблеми створення та використання загальностатистичної основи вивчення фундаментальних демографічних *проблем*, які можуть бути досить глибоко осмислені лише у широкому, міждисциплінарному дослідницькому просторі.

Третім і дуже вагомим науковим досягненням авторів книги (і особливо Анатолія Вишневського як керівника авторського колективу) є те, що цей колектив створив концептуально досить чітко спрямований дискурс. Суть цього досягнення не в тому що текст книги характеризується певною концептуальністю. Історія “радянської демографії” фіксує багато великих і малих публікацій, автори яких створювали або намагались створити тексти–дискурси сильної та виразної концептуальності. Можна навіть стверджувати, що переважна більшість демографічних публікацій, автори яких дотримувались догм історичного матеріалізму, демонструвала небачені в світовій демографічній науці приклади суворого додержання діалектичної логіки політично заангажованого концептуального мислення. Автори тексту, присвяченого висвітленню демографічної ситуації в Росії у минулому сторіччі, відійшли від “марксистсько–ленінської” концепції демографічної динаміки, заявивши про свою парадигму у назві книги.

Не повною мірою, на наш погляд, виконали свої функції вступ та висновки до книги. Публіцистичний характер і надмірна лапідарність вступу (як і першого розділу першої частини) дисонують з очікуваннями читача при його введенні до тематики та проблематики серйозної демографічної наукової пуб-

лікації, оскільки явно відчувається дефіцит властивостей, які мають бути органічно притаманні такого роду дискурсам. Хоча у висновках містяться дуже актуальні для сучасності факти з історії розвитку світової демографічної думки, цікаві висновки стосовно “демографічної модернізації” як одного з концептуальних методів осмислення демографічної динаміки і ґрунтовні оцінки шляхів та способів “демографічної модернізації” в Росії та за її межами, однак цей текст, принаймні найбільш вагомі його частини, потрібні для продуктивного осмислення змісту книги працюючими демографами, іноді мають риси не дуже сумісні зі стилем викладу, структурою змісту та спрямованістю “фінальних” текстів, з якими звикли знайомитися зацікавлені та досить уважні читачі.

І, нарешті, *головними* досягненнями авторського колективу розглядуваної книги є те, що її виданням: (а) у російській демографії створена наукова інформаційна база для подальшого розгортання та поглиблення комплексних досліджень фундаментальних проблем очікуваної демографічної динаміки в Росії; (б) підготовлено фундаментальну основу для виваженого та плідного обговорення цих проблем не лише в середовищі професійних демографів та фахівців з державних та громадянських інституцій, які мають здійснювати постійний контроль за процесом посилення та удосконалення демополітичної активності в державі, а й у широких колах громадян, які мають підвищувати свою демографічну культуру та використовувати її у власних і в суспільних інтересах; (в) створено публікацію, яка може виконувати функцію фундаментального навчального посібника з демографії для вищих навчальних закладів, де готують фахівців не лише з демографії, а також з економічної та соціальної політики; (г) для українських демографів (а може не лише для них) сформовані сприятливі умови для порівняння переваг та недоліків використаної в дослідженні демографічної ситуації в Україні концепції демографічної кризи⁴ з концепцією демографічної модернізації, якої дотримувався авторський колектив розглядуваної тут книги.

Сподіваємося на те, що авторський колектив (особливо його керівник) знайдуть час та сили для продовження роботи над удосконаленням книги, усунуть деякі її недоліки, і в результаті ми дочекаємося виходу другого її видання, ще більш цікавого, інформативного та цінного.

Джерела

1. Волков Е. З. Динамика народонаселения за 80 лет. М. –Л.: Госиздат, 1930. – 272 с.
2. Демографическая модернизация России. 1900–2000. Под ред. Анатолия Вишневого. – М.: Новое издательство, 2006. – 601 с.
3. Демографічна криза в Україні. Її причини і наслідки. Збірник матеріалів. – К.:

⁴ Перший етап проекту вивчення сучасного перебігу демографічної ситуації в Україні київські демографи вже в основному завершили [4, 5], і цей результат став одним із матеріалів, які обговорювалися на парламентських слуханнях, присвячених демографічній кризі в Україні [3].

- Верховна Рада України, Комітет з питань національної безпеки і оборони, 2003. – 450 с.
4. *Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії.* Під ред. Валентини Стешенко. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2001. – 560 с.
 5. *Демографічна криза в Україні: причина та наслідки.* За ред. Сергія Пирожкова. – К.: ІВЦ. Державний комітет статистики України, 2003. – 231 с.
 6. *Урланис Б. А., Рашин Г. “Население России за 100 лет (1811–1913 гг.). Статистические очерки” // Вестник статистики – 1957. – № 3. – С. 83–85.*

В.С. СТЕШЕНКО,
доктор економічних наук, професор,
Інститут демографії та соціальних
досліджень НАН України